

Mezey László Miklós

Nyelvjárási nagyszótár – transzszilván „szótárregény”

(Szubjektív bevezető)

Sokat elárul könyv és recenziens viszonyáról, ha a tollforgatónak a kötetre vetett első pillantásakor számos gondolat villan föl a fejében, még azelőtt, hogy föllapozta volna. Bennem is sok emlék tolult föl, amikor kézbe vettem Sántha Attila *Bülnagy székely szótár* című testes, attraktív kivitelű, album formátumú művét. Elsőre az ötlött föl bennem, mekkora élmény, micsoda rácsodálkozás volt számomra az 1970-es évek végén Kriza János *Vadrózsáké* című népköltési gyűjteményének elolvasása. Ekkor ízleltem meg a székely tájnyelv különös zamatát. Mindjárt utána az jutott eszembe, hogy Sántha Attila valamikor a 80-as évek első felében, még kézdivásárhelyi középiskolásként megmutatta nekem első verspróbálkozásait. És természetesen fölidéződött bennem a sok-sok erdélyi utazás emléke, amikor elbeszélgettem ízes szavú székely emberekkel, vagy csak hallgattam őket a Bereck felé dőcögő vicinálison, a máréfalvi kocsmában vagy a Gelence fölötti erdei tisztáson. Amikor egy kötet a kézbevétele pillanatában ennyi emléket, gondolatot vált ki a róla ismertetést írni szándékozó agyában, biztos, hogy nem érvényesül a kötelező objektív távolságtartás a recenziens részéről. Ellenkezőleg, valami bensőséges viszonyulás alakul ki a könyvhöz, és mélyül el később a lapozgatás, olvasgatás közben.

(Mégis tárgyilagosan a könyvről)

„A területileg differenciált nyelvváltozatokat nevezzük gyűjtőnéven nyelvjárásoknak. Az egyes nyelvjárásoknak többé-kevésbé önálló nyelvi rendszerük van...” – olvasható Kálmán Béla meghatározása *Nyelvjárásaink* című alapvető monográfiájában. Ugyanitt kapunk áttekintést a nyolc magyar nyelvjárástípus sajátosságairól, közöttük a székely dialektus hangtani, alaktani, szókészlettani, mondatszerkesztési és jelentéstani vonásairól.

Kétségtelen, az egyik legjellegzetesebb, könnyen fölismerhető magyar dialektus a székelyké, ennek a köznyelvi alakokétól eltérő szavait gyűjtötte össze az ezredforduló után Sántha Attila *Székely szótár* című munkájában (2004), amelynek második kiadásáról (2015) volt alkalmam e lap oldalain megemlékezni. A rövid, találó cím pontosan jelzi, hogy a szocio- és etnolingvisztikával is foglalkozó költő, író a székely nyelvjárás egyetlen rétegét, a szókincsét mérte föl. A szerzőnek volt miből kiindulnia, amikor belevágott egynyelvű szótára megalkotásába. Az ezredforduló után a *Romániai Magyar Szó* című újságban föl-hívás jelent meg, amelyben arra buzdították az olvasókat, hogy küldjék be településük, vidékük jellegzetes tájszavait. Mintegy 4000 adat érkezett be, ezek egy részéről idővel kiderült, hogy a magyar nyelvterület más tájain is használatosak. Végül mintegy 2500 szó állta ki a szakszerű ellenőrzés próbáját. E társadalmi gyűjtés hozadékán felül a szerző fölhasználta a magyar nyelvjárásban olyan alapvető munkáit, mint például a *Székely nyelv-földrajzi szótár*, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* és az *Új magyar tájszótár*. Sántha Attila a fölgyűjtött szóanyagot beazonosította tájegységenként is, hiszen a székely tájnyelvet nem csupán Székelyföld három megyéjében beszélik, de a dél-erdélyi Barcaságban is, továbbá Erdély számos vidékén élnek székely eredettudatú népcsoportok, amelyeknek a szóhasználatában ugyancsak fölfedezhetők a jellegzetes székely szóképlet elemei. Így állt össze tehát 2004-re a *Székely szótár* anyaga, amely végül többfunkciójú kiadvány lett, hiszen amellett, hogy tájnyelvi szótárként használatos, amellett etimológiai, nyelvtörténeti, hely- és népismereti kalauzként is szolgál, ugyanis címszavai, megjegyzései, kiegészítő információi sokat elárulnak a székelyek gondolkodásmódjáról, mentalitásáról, életmódjáról, szokásairól, folklórájáról. Éppen ezt a hely- és népismereti hivatást erősítette, nagyította föl – szó szerint – látványosan Sántha Attila, amikor két erdélyi fotóművész, Ádám Gyula és Fodor István pazar színes felvételeivel illusztrálta nagy szótárát.

Az igényes kivitelű, gazdagon illusztrált, album formátumú kötet fölépítése egyszerű, szerkezete jól áttekinthető. Első, szűk 40 oldalnyi részében a kötet használója, lapozgatója pontos eligazítást kap a mű anyagának gyűjtéséről, az első szótárról, illetve a 2004 utáni második gyűjtési hullámról, továbbá a székely dialektus földrajzi elterjedtségéről, a szavak történelmi tanulságtevéséről. A szótár szerzője tájékoztat a kötet és a benne foglalt szócikkek fölépítéséről, a fölhasznált forrásokról, az említett települések nevének változatairól, valamint a szótár használatáról. A kötet második, mintegy 440 oldalnyi része, a *Szótári rész* pedig alfabetikus rendben közli a gazdag szóanyagot és a kiegészítő információk sokaságát.

Sántha Attila a bevezetőben mindenekelőtt meghatározza könyve műfaját; mondván, mivel a *Bübnagy székely szótár* nem egyetlen tájegység, hanem egy népesség szóképletét méri föl, így aligha nevezhető tájszótárnak. Ezért is fontos fejezete a bevezető résznek az a térképpel kiegészített topográfiai leírás, amely sorra veszi, hol laknak a székelyek vagy a székely eredettudatú népcsoportok Erdélyben, illetve szerte a Kárpát-medencében. Bemutatja településeiket a székely székekben, szól a barcasági Hétfalu lakóiról, a Hunyad megyei Szászváros környékén élőkről vagy a szilágysági Tövishát lakóiról, egészen a felvidéki Zoboraljáig, a legnyugatibb székely eredetű szórványig. Talán ennél is érdekesebb az a néhány oldalas fejtegetése, amelynek címe: *Mit mutat a szavak eredete?* Mindjárt az elején leszögezi: a székely szavak eredetéből levonható legfontosabb tanulság, hogy a székelység eredetileg is magyar nyelvű népesség volt, ott volt a magyar nyelv szü-

letésénél. Néhány kiválasztott szó etimológiájával szemlélteti, hogy a mai nyelvjárásban tájszóként ismert alak eredetileg gyöke volt a magyar nyelvterületen széltében elterjedt szavaknak, szócsaládoknak. Például a *gar* (jelentése: cserjés, gazon) a gyöke olyan, mindenütt elterjedt szavainknak, mint a *kóc*, *kacs*, *kacska*, *kancsal*, *kankalin*, *gacsos*, *gáncs* stb.

Fontos része a bevezetésnek, amikor a szerző ismerteti a szócikkek fölépítését. Itt árulja el, hogy műve voltaképp a tájszótár és az etimológiai szótár ötvözete. Ugyanis a szócsaládok tagjait összevonta, együtt mutatja be, és értelmezéseket, szemléltető idézeteket, olvasmányos magyarázatokat fűz hozzájuk. A szócikk elején áll – már ha van – a szócsalád szava csupa nagybetűvel (például KUIJAK). Ezután következnek a kövérbetűs címszók (**kujak** = ököl; **kujakmarci** = kicsi, de bátor ember). Megjelöli a gyűjtés helyét, a szó földrajzi elterjedtségét, jelesül, hogy a szó székely tájszó vagy szélesebb körben használatos. Megadja a szó képzett alakjait (**kujakol** = öklöz), esetleg alcímszót is hozzátesz (**megkujakol** = ököllel megüt). Többnyire köznyelvi vagy irodalmi példaszöveget hoz szemléltetésül. („*Akkor néném megharagudt, és miután tátám elment, megkujakolt.*”) Végül etimológiai magyarázattal és a vonatkozó források, a szakirodalom megjelölésével zárul a szócsalád cikke. (A **kujak** esetében vélhetően ukrán eredetű szóról beszélünk, amely román közvetítéssel került a magyarba.) Fontos tudni, hogy a szótárban szereplő szavak, kifejezések területi szempontból három csoportba sorolhatók. A voltaképpeni tájszó kizárólag egy meghatározott vidéken használatos, mint például csak a Gyergyóban ismert **üvecs**, amely a még nem ellett nőstény juhot jelenti. A másik fajta a székelység körében általánosan elterjedt szó (mint a **pityóka** = burgonya). És léteznek Erdély-szerzte ismert szavak, amelyek jó része románból vagy szászból átvett alakok, mint mondjuk, a **dajnál**, azaz énekel.

A kötet természetesen a tudományosság próbáját kiálló anyagot ad közre, de legalább ilyen fontos volt az összeállító számára, hogy – ahol lehet – érdekes ismereteket is közöljön, mégpedig vonzó, olvasmányos formában. Magyarázatai mindazonáltal célratörők, ugyanakkor az értelmezést segítő példaszövegek, szemelvények bőségesek. Például a **pipíri** (*vékony favég, 10 cm átmérőjű fenyőfahegy*) szövegidezete egy újságcikkből való, amely egy csíki falu erdei közbirtokosságában lefolyt vitáról számol be. Vagy a **küpi, köpi** (*keivajt fa vagy keivajt kő a forrásvíz összegyűjtéséhez*) szó használatának szemléltetésére Orbán Balázs nevezetes munkája, *A Székelyföld leírásának* egyik passzusa szolgál.

A hagyományos szótáraknál terjedelmesebb, olykor féloldalmi, egész hasábnyi szócikkek sok-sok dialektológiai és etimológiai ismeretet közvetítenek, a példaszövegek pedig folklorisztikai, irodalomtörténeti, kultúrtörténeti szemléltetést nyújtanak. A terjedelmes és olvasmányos szócikkek közé remek színes fotók illeszkednek. Ádám Gyula és Fodor István felvételei nem az adott szócikket illusztrálják, hanem a Székelyföld, főképp Csíkszék hangulatát jelenítik meg. A ráncos arcú, nagybajszú székely bácsi portréja, a színes őszi erdő látványa, a tapasztott falú ház picinyke ablakán kitekintő fejkendős néni arca, a virágba borult mező tágassága vagy éppen a magányosan álló kápolnáról készült légi felvétel Erdély, Székelyföld természeti és épített környezetét, illetve emberi világát hozza egészen közel az érdeklődőhöz. A képeken természetesen szerepelnek jól ismert, már-már ikonikus motívumok (székely kapu, kopjafa, behavazott fenyves) éppen úgy, mint elkapott pillanatképek (frissen sült kenyér kiemelése a kemencéből), netán természeti jelenségek (csillagfényes égbolt a hóval borított hegyoldallal), vagy ünnepi alkalmak (köszöntőt mondó vőfély a lakodalomban). A képek visszaadják a Székelyföld utánozha-

tatlan hangulatát, újra és újra bemutatják azokat a motívumokat, amelyek mindenkinek eszébe jutnak Erdélyről, vagy éppen azokat, amiket csak a helyismerettel bíró, a táj lelkével azonosuló fotográfusok láttak meg és tettek mindenki számára láthatóvá.

Sántha Attila közel negyedszázados munkával elkészült nyelvjárási-etimológiai szótára példaszövegeivel és pazar képanyagával székelyföldi helyismereti albummá nőtt előzményéhez, a *Székely szótár*hoz képest, miközben igen jelentékeny nyelvtudományi, filológiai, folklorisztikai, hungarológiai, kultúrtörténeti teljesítmény is. Nemcsak abban a tekintetben, hogy bő százötven évvel Kriza János gyűjtésének megjelenése után teljességre törekedve adja közre a székely, és tágabb értelemben az erdélyi népnyelv sajátos szókészletét, hanem azzal a kiegészítéssel, hogy látványos, hatásos eszközökkel ráirányítja a figyelmet a mai magyar nyelvjárások egyik eleven és igen sajátos dialektusának gazdagságára, különös szépségére, szemléletességére és képszerűségére. Ugyanis a székely tájnyelv épp eme tulajdonságainak köszönhetően őrzi a magyar nyelv hajdani képszerűségét, földidéző erejét – szemben a mai, városias köznyelv fogalmiságával. Azonban az is tudnivaló, hogy – mint minden tájnyelv – a székely dialektus is kopik, sorvad, hiszen a nemzeti nyelv homogenizálódása, az idegen nyelvi hatások, valamint a globalizált világ médiahatása ezt sem kíméli. Ezért joggal mondhatjuk, hogy Sántha Attila ezredforduló utáni gyűjtő- és feldolgozó munkája az utolsó percben rögzítette a székely nyelvjárás még eleven használatú sajátos szókészletét. A nyelvnek azt a rétegét, amelyre a messziről jött idegen legelőször fölfigyel: a szókészlet egységére, különös hangzású és számára ismeretlen jelentésű elemeire. Egy nyelvjárás legszembeütőbb karakterjegye mindig a szókincs megannyi sajátossága.

(Kevésbé szubjektív zárszó – a XX. századi irodalomról)

Az erdélyi magyar irodalom egyik sajátos, az utóbbi évtizedekben tapasztalt jelensége, hogy az avantgárd újító, formabontó lendületével indult pályakezdő költők, írók évtizedek múltán visszatálnak gyökereikhez, illetve a klasszikus formákhoz. A kortárs magyar líra egyik ismert alkotója – maradván erdélyi példánál –, Markó Béla költői pályájának alakulása demonstrálhatja a mondottakat, hiszen a 68-as indíttatású, lázadó modernség jegyében fogant első pályaszakasz kissé parttalan költészetfölfogása után a költő visszafordult a klasszikus formákhoz, és immár évtizedek óta a szonett mestereként tartjuk számon. Hasonló folyamat figyelhető meg Sántha Attila munkásságában is. Ő a 90-es évek elején, a diktatúra után fölszabadult romániai szellemi légkörben kezdte pályáját, és korai lírája nagyon sokféle irodalmi, szellemi hagyományt ötvözött, Christian Morgensterntől Nietzscheig át Rejtő Jenőig, és versnyelvét tudatosan tolta el egy szubkultúra köznapisága, olykor trivialitása felé. Sőt egy új irodalmi irány, az úgynevezett transzközép teoretikusa és az ugyanilyen nevű írói csoportosulás meghatározó személyisége lett Orbán János Dénes mellett. Mindezek után nála is bekövetkezett a visszafordulás, a székely népnyelv újra fölfedezése, először inkább parodisztikus igénnyel, afféle játékos stílusgyakorlatként, később viszont a tudományos megismerés szándékával, a legalaposabb kutatás, fölmérés, a hiteles rögzítés eltökéltségével, amelynek elismerésre méltó produktuma volt a *Székely szótár* megjelenése 2004-ben, illetve ennek kibővített, albummá fejlesztett változata, a *Bübnagy székely szótár*. Vagyis ahogyan annyi más erdélyi alkotónál, nála is megfigyelhető a visszatérés a gyökerekhez, az öröklött tradíciókhoz, a megtartó értékekhez. Végző soron e folyamat betetőzése a szóban forgó kiadvány, illetve a legfrissebben megjelent kisgyer-

mekeknek szóló változat, a *Székely szótár küssebb s nagyobacska gyermekeknek és cinkáknak* (2019).

A másik záró megjegyzés műfaji természetű. Tudnivaló, hogy a XX. század második felének prózairodalmában megjelent egy sajátos műfaj, amit jobb híján szótárregénynek nevezünk. Ez a prózatípus enciklopédiára emlékeztető címszavakban, rövid bekezdésnyi passzusokban beszéli el – ha egyáltalán van – a cselekményt, az író emlékeit, benyomásait, reflexióit. A szerb Milorad Pavićtól Temesi Ferenc ismert könyveig (*Por I–II.; Pest*) hozhatunk föl példákat a különös, nonlinearis szerkesztésű, mozaikos fölépítésű nagyepika sajátosságaira. Nos, Sántha Attila nem a maga regényanyagát tördelte alfabetikus rendű szócikkekbe, hanem úgy alkotta meg nagy szótárát, hogy az – akarva-akaratlanul – a székely nyelv és folklór, múlt és kultúra, az erdélyi táj meghatározta életmód regényévé szerveződjön. Mégpedig úgy, hogy az egyúttal a transzszilvanizmus legmodernebb, transz-közép változatát képviselje.

Bühnagy székely szótár / Sántha Attila ; Ádám Gyula és Fodor István fotóival.
– 2. átd., jav., jelentősen bőv. kiad. – Budapest : Kárpát-medencei Tehetség-
gondozó Nonprofit Kft., 2018. – 471 p. : ill., színes ; 28 cm. – (Székely termék)

Jegyzet

1. Mezey László Miklós: Egy tájszótárról – úgyis mint helyismeret, úgyis mint kézikönyv = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 25. évf. 2016. 8. sz. 47–49. p. https://epa.oszk.hu/01300/01367/00281/pdf/EPA01367_3K_2016_08_47-49.pdf (2019.07.24.)

